

UTAZÁS A BALATON ÍRÓI KÖRÜL

A BALATON ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édesbús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból s ragyogó reménység a jövőre — írja a „magyar tenger“ egyik rajongó fia.

A Balaton szépsége fogalom.

Széptevői között kitűnő íróink és költőink egész sorát találjuk, akik egymással vetekedve halmozták el színes bókokkal és lelkes hódolatukkal. Neveztek Isten földrehullt könnycseppjének, ég tükrének, Pannónia drágakövének, tündérek honának, királyi tónak, magyar tengernek, meg ezer egyébként... Szimbolikus értelme van Jókai hasonlatának, amely szerint a Balaton gyönyörű hajadon, aki a vőlegényét várja. Ezen a képen keresztül a nagy mesemondó a Balaton szomorú Hamupipőke-sorsát világította meg. Ma már szinte hihetetlennek tűnik fel, hogy volt idő, amikor a Balatont észre se vették; az utasok elkerülték, a környék lakóinak pedig semmit sem jelentett. Évszázadokba telt, míg felfedezik és megbecsülésben részesítik.

A természet egyéni arcát, tájegységként változó hangulatát, lélekformáló varázsát, amely a benne élő közösséget többé-kevésbbé azonos szellemmel hatja át s kapcsolja össze, magyar földön dédapáink látták meg először. Nevet is ők adtak neki az 1800-as évek elején. (A múlt század első évtizedeiben tűnnek fel a tájszó, tájkép, tájfestmény kifejezések, de Horvát Endre, az Árpád című eposz írója még 1831-ben is „környékszó“-t használ „tájszó“ helyett.) A felvilágosodás nemzedékéig a természet, a „natura“ vagy „physica“ csak tagolatlanul, mint szétszórt természeti jelenségek végtelen sorozata élt a szemléletben. Régi költőink, Balassa, Zrínyi, Gyöngösi a természet ez internacionális, közös szépségfogalmában éltek, elsősorban a természet idillikus képeit látták, és ezeket is sokszor csak mint az antik költészet utánérzéseit, mint átvett és örökölt stilisztikai díszítőelemeket alkalmazták. Szemüket nem a magánvaló táji szépségek bilincselte le; a természet többnyire érzelmi és hangulati világuk illusztratív példatárául vagy néma tanúként szerepelget.

A tájszemléletet a romantikába áthajtó rokokó ízlés, az ú. n. praeromantika alakította ki. Az igazi természetérzés csak ekkor bontakozik. Rousseau nevéhez, Nouvelle Héloïse-ának megjelenéséhez fűződik a természet újkori fölfedezése. A táj a természettel szemben többletet jelent, tartalmi és hangulati összefoglalását, nemcsak diffe-

renciálódását, de szintézisét is a természeti képeknek. Bz a szemlélet-változás természetesen a művészetben és irodalomban nyilatkozott meg legerőteljesebben, de mint köztudomású, az élet minden más területén, a politikai, társadalmi és tudományos életben is mélyreható változásokat hozott. Elég rámutatnunk arra, hogy az esztétikai felfedezést nyomon követte a nemzeti érzés elmélyülése; a táj, a maga hangulati velejáráival és tartalmi összekötő kapcsaival fokozza a szülőföldhöz, a hazafias érzés gyökértalajához való ragaszkodás érzését.

AZ IRODALOMTUDOMÁNY egyik újabb iránya a táj- és nemzedékszemplélet kialakulásával és eredményeivel foglalkozik. Ezt az új szemléletmódot a német August Sauer alkalmazta először és annak tanulságait tanítványa, Josef Nadler¹ vonta le — nem minden önkényesség nélkül. A módszer elvi kérdéseit nálunk Farkas Gyula vette vizsgálat alá.⁸ Sauer és Nadler módszereit, a táj- és nemzedékszempléletet elemezve, megállapítja, hogy szemléletük gyökeresen német és mint módszer semmiféle más nemzet irodalmára nem alkalmazható. Felfogásuk a magyar irodalom szemléletéhez is csak szempontokat nyújt, amelyeket egyes korokra vonatkoztatva hasznosan értékesíthetünk, de általános jogosultságuk nincs. Végigtekintve irodalmunk korszakain, Farkas Gyula arra az eredményre jut, hogy a tájszemlélet a felújulás korában, a nemzedékszemplélet pedig Petőfi korában nálunk is elég határozottan végigvezethető. Ma — politikai széttagoltságunk miatt — a táji szempontok ismét előtérbe lépnek.

A hazai táj szemlélet kialakulásának és fejlődésének részletes rajzát Sárkány Oszkár tanulmánya adja.³ A hazai négy nagy tájegység (Dunántúl, Alföld, Erdély és Felvidék) eszményei kialakulásának megértéséhez Sárkány Oszkár szorgalmas előmunkálatok után végig- vezet a természetszemlélet egyes fázisain. Kiindul az antik természet-érzésből, amely az individualizmus szükségleteit szolgálva, a természet távlatnélküli, zárt szigeteit keresi. A renaissance tájéskönyve az idillikus tavaszi természeti kép. A barokké az architektúrába olvadó hatalmas terek és formák. A természet igazában a 18. század végén éled föl. A rokokó a kisméretű, enyhet árasztó tájat kedveli, s a természet változó mozzanatait: a patakot, szellőt, a fényjelenségeket. Mindkettő, barokk és rokokó, csak a lakott, művelt, termékeny tájat tartja számon. A praeromantika korszakában hajlik át a természetlátás a kellemesre beállított korábbi egyensúlyából a romantika féktelen nyugtalanságába. A homályos, a bizonytalan, a sejtelmes érdeklő az embereket, az, amitől borzongás fogja el lelküket. Magatartásuk alapvonása az emlékezés, a merengés. A romanticizmus fölszabadítja a fantáziát s az éles ellentétekben: az erő nagyszerű, féktelen megnyilatkozásaiban éli ki magát. Sárkány Oszkár dolgozatának a Balatonra vonatkozó szakaszait az alábbiakban még értékesítjük.

¹ Módszerét és eredményeit részletesen ismerteti Karsai Géza a Magyar Szemle 1937 ápr. számában.

² Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemplélet a magyar irodalomban. Budapest, 1931. Minerva-könyvtár. 34. szám. 24 lap. Ezt a felfogást Farkas Gyula irodalomtörténeti műveiben gyakorlatilag is érvényesítette.

³ Sárkány Oszkár: A tájéskönyv változásai a magyar költészetben Petőfiig. Budapest, 1935. 96 lap.

A külföld a hazai tájak változatos sorából a kulturátlan pusztát választotta ki „tipikusan magyar tájnak“. Ezt egy másik idevágó dolgozat¹ világítja meg kellőleg, amely bőségesen illusztrálja, mint vált az Alföldnek a törökvilág utáni pusztulást mutató képe, ez a tragikus magyar exotikum, a külföld szemében a magyar haza „jellemző“ kifejezőjévé. Ezt a számunkra egyáltalán nem hízelgő és előnyös beállítást elsősorban Lenau költeményeinek köszönhetjük; ami Lenau-nak önkényesen alakított hálás költői téma volt, a germánság szemében, s közvetítésével csakhamar az egész nyugat köztudatában, elég szerencsétlenül, nemzeti karakterünk ábrázolata lett, a magyarság egyetemes kifejező jegye, melynek bélyegét mindmáig, tetszik-nemtetszik, viselhetjük! Ez a folyamat azonban csak a továbbiak során, a második generáció korában indult meg. Az első nemzedék, a felújulás kora, nem az Alföldben, hanem a Dunántúlban látta s ünnepelte azt a természeti keretet, amely egyfelől az uralkodó ízlésnek leginkább megfelelt, másfelől pedig a magyarságot híven s jellemzően képviselte. A Balaton a Dunántúl szíve, ebben az időben pedig kulturális életünk legerőteljesebben Tüladunán lüktetett. A Dunántúl iskolái, tanárai, a barokk-kultúra kivirágzása erre az országrészre billentették a hazai irodalmi, tudományos és művészeti élet súlypontját. Elég egy tekintet vetnünk Magyarország kulturális térképére; a századfordulói és századeleji írók túlnyomó részben a Dunántúl szülőttei. Minthogy pedig a kor tájéskönyvének a Dunántúl közepén ékszerként elhelyezkedett Balaton és vidéke külön is kedvezett, természetes, hogy a Balatonvidék lett a kor irodalmi ízlésének kikristályosodási középpontja.

A BALATON első poétái, Csokonai, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi, az említett ízlésirányok találkozásának időpontjában tűnnek föl. Előtűnik a Balatonnak nincsenek írói. A magyar tengerről egy-egy vers vagy leírás csak szórványosan emlékezik meg. Jelentéktelen töredékek, többnyire a Balaton-kömyék pusztá említésével, mint Ányos Pál egyik verses levele. Édes Gergely, a monoton versek hírhedt fűzfapoétája, Badacsony borát dicséri s Festetics érdemeit magasztalja. Fejér Antal ügyvéd 1779-ben a „Balaton-tihanyi echó“-t verselte meg — minden költőiség nélkül. Virág Benedek Festetics György és fia, László tiszteletére ír mintegy öt ódát. Bacsányit és Baróti Szabó Dávidot is Festetics hajója ihleti meg, mint Virágot. Baróti örvendezik, hogy hazánk tengere fényre derül, mert már nem haszontalan többé: „szörnyű terheket hordoz!“ Horváth Ádámot a nemzeti büszkeség indítja tájbrázolásra. Versenyre kél egy bádeni barátjával: meg akarja neki mutatni, hogy a Balaton melléke szebb, mint Bécs vagy Bádén környéke. Kazinczy egy archaizáló versében — „Keresztes Bálint“ — említi Tihanyt, Fűredet, Szántódot és a Balatont.

Csokonai egyetlen balatoni verse, „A tihanyi echóhoz“ írt ódája, az akkoriban még erdőkoszorúzta tihanyi hegység magányos hangulatszépességéből fakadt. A Balaton, mint táj, Csokonai számára közvetlen ihletforrás volt. Táj és hangulat, festői szépség és költői tehetség

¹ Dukony Mária: Az Alföld a német irodalomban. Budapest, 1937. Minerva-könyvtár no. sz. 106 lap.

egyértelműleg működött közre ebben a csodálatosan finom költeményben. Versében Rousseaura hivatkozik, mint akiben a kor természetimádata gyökerezik. „Mint egy Rousseau Ermenonvillében Ember és polgár leszek“ — írja.

Közvetlen rousseau-i ösztönzésből indult ki Kisfaludy Sándor is, akit Gálos Rezső, részletesen elemző tanulmányában¹ a Dunántúl, illetőleg a Balaton legjellegzetesebb írójaként mutat be. A Rousseau-hatás közvetlenségére utalnak a Boldog Szerelem 7S. dalának sorai: „Térj vissz. a szép természetnek Boldogító ölébe!“ Kisfaludy Sándort nemcsak költészete, hanem élete is szorosan a Balatonvidékhez fűzi. Életrajzi és irodalmi kapcsolatainak számbeli gazdagságát véve, valóban ő a legjelentősebb balatoni költő. Itália derűs világába a szülőföldnek még csak futó emlékeivel s múltó impresszióival jutott el. Az otthon képe, a Balatonvidék igazi szépsége a távolban, a draguignani fogságban válik s mélyül valóságos élménnyé. Későbbi józan poézisétől feltűnően különbözik az a forró közvetlenség, ahogyan a fogságban vall: „Mikor látom Zalának némely oly kies vidékeit, hogy azokon kívül nem is foghatom meg, miként lehetnék szerencsés“. 1800-ban kezdődik a „Boldog Szerelem“ kora. Előbb felesége birtokán, Káinban, utóbb szülővárosában, Sümegen gazdálkodik. Füreden nyaral; „a magyar színjátszói művészség fölsegítésére, az egész országból, sőt még a külföldről is ideseregő vendégek estvéli multságára“ a fürdőn színház épül, ennek létrejövetele nagyrészt az ő hazafias buzgalmanak köszönhető. Hálátlan munka Himfy szerelmeiből a tájképtörödékeket kielemezni. Ilyenekben különösen a Kesergő Szerelem szegény, a Boldog Szerelemben már több a dunántúli és balatoni vonás. Regéi szorosan a Balaton környékhez tapadnak, ezekben viszont a múlt szelleme hiányzik. A magyar várak múltbeli tradícióival, még a közeli századokéival is, már ekkor vajmi kevéssé számolhattak írónk. A mondanivalót többnyire maguknak kellett megteremtíteniük, ha következetesek akartak lenni irodalmi programjukhoz. Így tett főleg Kisfaludy Sándor; regéiben csak a földrajzi és történelmi nevek származnak „a magyar előidőkből“, a topográfia az egyetlen valóság, a többi fikció: jobbik esetben saját fantáziájának szüleménye, rendszerint azonban nem egyéb, mint az akkoriban divatos érzelmes német „románcok“ többé-kevésbé szabados utánköltése. Multszemlélete a romanticizmus szellemének megfelelően: elképzelt. De nem is a mese-szöveg eredetiségében, a történelmi hűségben vagy a lelemény újságában van regéinek érdeme. Hatásukat hazafias hangjuknak köszönheték, magukban hordva a Zalán futása döntő sikerének indítékait. Csobánc, Tátika, Szigliget és a többi rege szereplői nagyrészt a Dunántúl családjaiból és a Kisfaludy-rokonságból telnek ki.

A másik Kisfaludy-fivér, Károly számára csak a gyermekkori 16 év élményeit jelentette a szülőföld. Közvetlenül alig maradt meg emlékeiből valami. Írásaiból legfeljebb a Dunántúl történelmi levegője érezhető ki. De helyel-közzel névszerint is megjelenik egy-egy táj, többnyire a két, közös asszociációt keltő kép: a Balaton és a Bakony.

¹ Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. Budapest, 1927. Irodalomtörténeti füzetek. 18. 74 lap.

A Balatont egyik formailag kevésbé sikerült népdalában énekelte meg: „Messze fénylik a Balaton, És engemet partjához von ...“

A Balatonnak, mint tájképnek, mint sajátos természeti szépségnek Berzsenyi Dániel az első igazi műélvezője. A dübörgő szavú, zárkózott, mogorva költő végtelenül finom húrokon is tudott játszani. Megörökítette versben a tihanyi remete regéjét, a gyógyító balzsamot árasztó füredi kutat és Keszthelyt, amelynek „zöld partján a csendes Helikon emelkedik“. A mai idegenvezetők előfutáraként elragadtatással mutogatja a pompás vidéket: „Nézzétek, mi kies sorhegy ölelgeti A tér telkeit és a vizenyős lapályt; Itt letek gyönyörű thessali berket, Bércforrást, susogó völgyeket és homályt“ — egyszerűen mindent, amit a korizlés a természettől elvárt. „A Balaton“ című hexameteres költeményében, amelyet kora divatos német költőjéhez, Matthissonhoz címzett, ugyanez az extázis nyilatkozik meg.

Idillikus, lágy dalok ezek, sajátos hangjai a praeromantikának. Tárgyuk, tartalmuk a Balatonkönyék romantikus sajátágaiból, táji és etnográfiai különlegességeiből telik; megindítják azt a folyamatot, amely a tihanyi visszhangot és kecskekörmöket, a füredi gyógyvizeket, a tó szépségét, a környék borát a széténeklésben, irodalmi népszerűsítésben az unalomig le fogja járni. De ekkor ezeknek a színeknek, szépségeknek még friss a zamata s úján csillog a zománca.

A Festetics György gróf által meghonosított keszthelyi helikoni ünnepségek (1817—1819) jelentenek még nevezetes eseményt e korszak balatoni vonatkozású irodalmi életében. Hatásukat közönségünk sokáig túlbecsülte s jelentőségük méreteivel tulajdonképpen ma sincs tisztában. Váczy János, ez ünnepségek hivatott monográfusa lidércfényeknek mondja őket, amelyek csak fellobogtak irodalmi életünkben, de nem világítottak s még kevésbé melegítettek. A helikoni kiadványok irodalmi szempontból jelentéktelenek, az ünnepségeknek nem voltak központi vezéreszméi, a felolvasások nemcsak magyarul, hanem németül és latinul is folytak s nagyrészt az uralkodóház és a vendéglátó házigazda iránti loyaltás hódolatteljes nyilvánításában merültek ki; lényegükben a Georgikon záróünnepélyeihez szolgáltatták a kísérő műsort. De ezzel szemben áll az a tény is, hogy Festetics György a nemzeti felbuzdulás lelkes vezetőegyenisége volt, a magyar kultúra munkásainak őszinte barátja és pártfogója, egyike azon keveseknek, akik a magyar arisztokrácia legszebb hagyományait ápolták. Vele és törekvéseivel függ össze Keszthelynek a Dunántúl költészetében kijutott szerepe. Alig van ez időben költő, akinek lantját meg ne szólaltatta volna ez a — Berzsenyi szertelen szavaival élve — „bölc, nagy férfi, kinek lelke perikiesi századnak született, s aki virágkorát Rómának ragyogóbb színre derítené“. A Teremtő őt nem földi embernek alkotta, énekli róla halála után „a Dunántúl Sapphója“: Dukai Takách Judit. A Keszthelyi Helikon megerősítette a magyar írókban az összetartozás érzését s külön irodalomszociológiai jelentősége, hogy első komolyabb megnyilatkozása az írók társadalmi megbecsülésének. A helikoni ünnepségek a Balaton-környék addigi történeti, természeti és etnográfiai érdekességét még egy nevezetességgel gazdagították: Keszthelyt a kor nagy írói tiszteletének szentelt emlék-

helyé avatták. Ez a körülmény újabb ihletforrásként csatlakozott a balatoni táj felsorolt értékeihez.

Kisfaludy Sándor, Berzsenyi és a helikoni ünnepségek valóságos iskolát teremtettek a kortársak között az első nemzedék idején.

Kis János, Kazinczy barátja, terjedelmes ódával köszönti a „Balatonmellyék“-et. „Óceánnak felséges magzatja, Tók királya, idvezel dalom!“ Sorra veszi nevezetességeit: Keszthelyt, a nagy Badacsont, a zárt Tihanyt, a víg Füredet. Divatos fordulattal, amellyel később Eötvös „Búcsújában“ is találkozunk, szembeállítja ezt a hazai tájat a világ legszebb pontjaival: a Helvéták földjével, „Rhodus, Mitylene s pompás Korinth két partjaival“, szembe Róma és Nápoly kék egével s mint legszebb tájat mutatja fel — mert hazai és magyar. Alig Csokonai csak sírhelyet keresett a tihanyi „setét erdőben“, addig a földi javak iránt fogékonyabb Kis János már telekbirtoklási igénnyel lép fel. Csekély „három kis mértföldet“ szemelt ki magának a parton, kijelentvén, hogyha annyi az övé volna, száz szultán kincseit sem irigyelné. Barátja, Vitkovics Mihály és fiatalabb kortársa, Czuczor Gergely egy-egy epigrammával áldozott a Balatonfüreden töltött szép napoknak. Hasonlóképpen megejti a Balatonmellék a többi kortársíró. Elég említenünk Döbrentei, Székér Joákim, Töltényi Szaniszló, Mailáth János, if. j. Ráday Gedeon, Bajza József és Tóth Lőrinc nevét.

A dunántúli írók közül a legnagyobb, Vörösmarty is jól ismerte a Balatont. Több ízben megfordult vidékén s különösen élete vége felé rendszeresen ellátogatott Füredre. Költészetében mégis alig maradt nyoma e látogatásoknak. Fiatal korában, 1830-ban egy kisebb jelentőségű költött szerelmi jelenetben énekelte meg „A tihanyi visszhang“ csacskaságát. „A füredi szívhalászat^K“ című prózai elbeszélésében inkább csak a címet és a keretet kölcsönözte a Balatontól. Közvetlenebb kapcsolatot találunk „Rossz bor“ és „Jó bor“ című költeményei, valamint a Balatonkönyék között. 1844-ben egyik versében kifakadt Vörösmarty, hogy költői szegénysége csak cudar rossz bort juttat neki: „Költődnek, oly hatalmas Hunnia, Légy-étetöt engedsz-e innia!“ hangzott a költő zord panasza. A versben felsorolta az ország legjobb bortermő vidékeit, többek között Somlyót is, amelynek bora „zöld, mint a drágakő“ és úgy csillog, mint a „híg arany“. Erre a versre nekigerjedt néhány lelkes hazafi. Micsoda, hát a Szózat költője csak rossz bort ihassék!? Nosza, küldött mindenik bortermő vidék egy kis kóstolót, küldött egy Somlyói jóbarátja is. Erre aztán a költő a következő évben „Jó bor“ című szép költeményében nyugtázta szabályszerűen a küldemények — többek között a Somlyói bor — átvételét.

VÖRÖSMARTYVAL le is záródik az első nemzedék sora, amely fölfedezte az első magyar tájat az irodalom számára. Az újság mámora erősen megcsappant. A következő nemzedék másutt: a maga szülőföldjén kereste s testesítette meg a maga s a kor: a romanticizmus korának tájésményeit. Arany és Petőfi az Alföldben, Tompa a Felvidékben, Kemény Zsigmond, Gyulai és társaik Erdélyben. A negyvenes évek fiatal Magyarországnak költői előtt a Balaton már közismert, mondhatni kiírt költői tárgy. Aranynak egyetlen balatoni vonatkozású verse

sincs; alighanem sem ő, sem Petőfi nem látta a „magyar tengert“. Pedig Petőfi felesége keszthelyi születésű, ahol atyja, Szendrey Ignác Festetics László grófnak, György fiának gazdatisztje volt. Petőfinél egyetlen hasonlatban találkozunk csak a Balaton nevével: „Lánggal égő teremtette!“ című versében írja: „Ügy háborgók, úgy hánykódom, Mintha volnék a Balaton“. Tompa Mihály meglátogatta Szigligetet, s mind a romoknak, mind Kisfaludy Sándor emlékének egy-egy elégiával áldozott. „Két menyasszony“ című regéjében a hűséges és hűtlen szerető paraboláját is a Balaton miliójéhez fűzi. De már hasonló érdeklődéssel és lelkesedéssel verseli meg az „Alföldi képek“-et is! A táj szépségek fogalma kitágult, megnövekedett. Kerényi Frigyes az első, aki arról panaszkodik, hogy főuraink a genfi tó partján töltik idejüket és költik pénzüket, a Balaton pedig pusztán áll. Vahot Imre útleírásban méltatja a Balaton panorámáját. Vajda Péter prózai költeményeiben, örökíti meg a szülőföld emlékképeit. Dicsóítja a „tóhajózás kellemeit“ s reméli, hogy „eljövend az idő, hogy a Zalán nem lélekvesztők járnak, a Balatonon nem csupa kompok és a Siónak mélyebb medre lesz, gőzösöket eresztendő“ a Dunára ...

Garay János a másik dunántúli, aki a negyvenes években tovább ápolja s folytatja az előbbi generáció hagyományait. Részint közvetlenül költeményeiben és útirajzában, részint közvetve folyóiratában. Garaytól származik a Balaton eredete, továbbá a tihanyi visszhang és a kecskekörmök legismertebb költői feldolgozása. Garay ezeket a verseket, számszerűít 28-at, 1847-ben írta; a következő évben „Balatoni kagylók“ cím alatt önálló füzetben adta ki. A versek főleg tartalmi változatosságukkal lepnek meg. Gyönyörködik a tó minduntalan változó színjátékában, elmereng nyugodt szépségén, lelkesül vad haragján; idézi a környék nagy történelmi múltját, a hatalmas víztömeg ezeréves tétlen pangását, látja jövőjét, amelyet Festetics és Széchenyi fáradozása készített elő, képzelete merész túlzásra ragadja: a partmenti falvak helyére viruló gyárvárosokat kíván „dús műiparral“, a vízre a kereskedés százkezü óriását — nem sejtve a fejlődés helyesebb, természetesebb irányát. A dunántúli öntudatra jellemző a ciklusnak az a darabja, amelyben a Balaton vizéről eszébe jut a Pesttől Hortobágyig terjedő „másik híres tengerünk... Ott a tengelyfogó homokban A haladó is elmarad; Itt a hatalmas ár sodrával A conservatív is halad“. Verseivel tett jó szolgálataiért a költőt Zala vármegye díszpolgárává választotta. Garay 1847-i füredi fürdőzésének másik irodalmi emléke egy útirajz, amelyben a későbbi évtizedek balatoni fürdőleveleinek százai már „in mice“ bennerejlenek. Nem lehet nem idéznünk pár kedves részletét: „Mily élénk ez a fürdői élet! Mennyi ember sürr-forr itt együvé! Itt egy csinos unokahúg, ki honn nagy-nénje leckéztetését megúnván, az egészségi kút ürügye alatt itt jövend össze hadnagyával; ott egy mindennapi henye úrfi, ki megunta pamlagán az örökös ásítást, amott egy tudós, ki asztala mellett görbévé ülte magát s most egyenesedni kíván; emitt egy fiatal özvegyke, ki a világgal tudatni akarja, hogy férje már meghalt, s ki tudná előszámolni mindnyáját!“ Füred kilencven évvel ezelőtt így festett: „A kis piszkos falu néhány alacsony házból s nem szép épületekből áll; de

ez még mind hagyján, csak a fürdőházak volnának jobb karban, mit az utazó méltán megkíván, miután annyit hallott a szép Füredről beszélni...” Garay mint szerkesztő is ápolta a Balaton kultuszát, amint ezt előtte a „Tudományos Gyűjtemény” és Kisfaludy Károly „Auróra”-ja is tette. „Regélő. Pesti Divatlap” című folyóiratában több balatoni közleményt találunk.

A negyvenes években már a német olvasóközönséghez is eljutnak a Balaton irodalmi visszhangjai. 1837-ben jelennek meg Württembergi Sándor gróf magyar tárgyú versei „Bilder vom Platten-see” címen. A fiatal gróf, Lenau barátja, Festetics Hona *grófnő* férje közelebről is megismeri a magyar földet s a magyar nyelvet is igyekszik elsajátítani. „Hazánk jelessége” 1839-ben egy más német költőt is meghívet: Johann N. Vogl „Klänge und Büder aus Ungarn” című kötetében a pusztá mellett a Balatonnak is versciklust szentel. Garay Balatoni kagylóiból Handmann Adolf és Kertbeny fordított németre.

A BALATON A VERSELŐK számára lassanként elvesztette újságingerét. De táji romantikája, hangulati gazdagsága továbbra is megmaradt. Ezt azután a harmadik nemzedék tarolta le alaposan. Ennek a generációnak ösztönzést még a nagy triász regényíró tagja: Jókai adott. A balatoni irodalom mélységének és értékének meghatározásakor Csokonai, Kisfaludy és Berzsenyi neve mellett elsősorban Jókai neve jön figyelembe. Jókai a Balaton irodalmát nem gyarapította nagyszámú és terjedelmes művekkel, mindössze három-négy balatoni vonatkozású írása ismeretes. Mégis jelentősen hozzájárult a Balaton irodalmi kultuszának kimélyítéséhez, a balatoni tájszépségek megismertetéséhez. Huszonöt esztendőn át töltötte nyári hónapjait Balatonfüreden, húsz évig volt ott jómódú háziúr, de azért a Balatont télen sohasem látta. Mégis azt írta le „Az aranyember”-ben Huray nevű füredi fürdőorvosának előadása és saját képzelete alapján j és pedig úgy, hogy a rianás leírása Jókai gazdag termésének egyik legmesteribb fejezete. A regény előszavából azt is megtudhatjuk, hogy a mű alapötlete is a Balatonon, egy fürdő—siófoki hajóúton született.

A múlt századvég kifogyhatatlan humorú csevegője, Eötvös Károly írta az első terjedelmes szépirodalmi művet a Balatonról. Műve első két kötetének címe „Utazás a Balaton körül”, a harmadik köteté „A balatoni utazás vége”. Ez a mű azok közé a könyvek közé tartozik, amelyeket ma is sokan emlegetnek, de már kevesen olvasnak. Pedig nagy méltatlanság volna a feledés szomorú sorsára juttatni. A mű címe és bevallott szándéka szerint útleírásnak látszik, de nem az. Sokkal több benne az anekdota, a korrajz, az emlékezés és eredeti bölcselkedés, mint az útleírás. A könyv története az, hogy Eötvös Károly 1875-ben négy erdélyi származású íróval: Gyulai Pállal, Salamon Ferencsel, Szilágyi Sándorral és Nagy Miklóssal szülőföldjére, a Balaton-kömyékre rándult, hogy a magyar tengernek irodalmi propagandát csináljon. Célja nem sikerült, legalább is nem úgy, ahogy ő akarta. Az utazás résztvevői nem emeltek irodalmi emléket a Balatonnak, de emelt helyettük Eötvös Károly, aki

pedig csak a kalauz szerepét szánta önmagának. Műve kifogyhatatlan kincsestára a Balatonra vonatkozó ismereteinknek. Tükör, amelyben megtanuljuk meglátni, — s ha nem ismerjük — megismerni és megszeretni a Balatont. Balatoni ember rajongása sugallta, alapos helyi ismeret, lelkéből-lelkezett lokálpatriotizmus szülte. Az író közvetlen alanyiséga teljesen áthatja az egész művet, annyira, hogy az útleírás csigalassúsággal halad csak előre, mert az író minduntalan kitér emlékei kitergetésére. Korunk a sietés, a rohanás, a 120-as tempó korszaka — Eötvös Károly pedig nem engedi rohanni az olvasót. Eötvös Károly a táblabíró-világ kényelmesen anekdotázó szellemét örökölte meg. Fejezeteken át ismerkedünk az utazás résztvevőivel és felbukkanó szereplőivel, együtt és külön, visszamenőleg egész hetvenhetedik ősükig,— persze ily történeti adataiban gyakran több a kitalálás, mint a valóság. Sok szó esik a balatonmelléki, dunántúli nagy családokról, nagy családok nagy fiairól: Festetics Györgyről, Deák Ferencről, Széchenyiről, Vörösmartyról, Berzsenyiről, különös részletességgel pedig Kisfaludy Sándorról. A történettudós és irodalomtörténész bizonyára nem fogja forrásként használni Eötvös Károly művét, s az olvasónak gyakran fejezeteket kell átlapoznia azért, hogy egy-egy pillanatra megláthassa Eötvös művészi beállítású, szemléletesen, mesteri tollaal írt Balaton-képeit, a magyar tenger ezerszínű, ezerarcú tükrét, idillikus tájait, csodálatos tündérvilágát... Mert a balatoni leírások csak töredékes szakaszok Eötvös Károly művében. Van azonban néhány nagy fejezete is, amelyek nemcsak a könyvnek, hanem egész elbeszélőirodalomunknak is drágakövei. Ilyen pl. „Az utolsó szó Istenhez“ című fejezet, amely 18 alsóörsi halász tragédiáját beszéli el. Az „Utazás a Balaton körül“ stílárís és művészi szempontból pompás alkotás, nyelvének zamata és leírásainak szemléletessége egészen kivételes helyet biztosít számára.

Jókai és Eötvös Károly mellett, előttük és utánuk, több más regényírónk széprózájába szövődik bele a nagy tó természeti szépségeinek és a környék sajátos népeletének rajza. Így a múlt század derek népszerű írójának, Vas Gerebennek „A régi jó idők“ és „Nagy idők, nagy emberek“ c. regényei elevenítenek meg balatoni emlékeket.

Eötvös Károly Balatoni utazása valóságos iskolát teremtett. Megjelenése után a századfordulóig folyóirataink a nyári hónapokban tele vannak a Balatont ismertető és propagáló tárcákkal, cikkekkel, közleményekkel. Ez évtizedek legdivatosabb újságműfaja a fürdői levél, amelyet nálunk Dessewffy József gróf honosított meg 1817-i bártfai leveleivel. A legerterjedtebb folyóiratok, a „Vasárnapi Újság“ és a „Fővárosi Lapok“ tucatszámra hozzák a balatoni fürdőleveleket. Így válik a balatoni irodalom a század végén szépirodalomból propaganda-irodalommá, amelynek mellékizétől az olvasó már-már akkor sem tud szabadulni, ha a mű történetesen nem is propagatív szándékkal készült. Ez évtizedekben Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Benedek Elek, Rákosi Jenő, Lőrinczy György, Cholnoky Viktor művei közt jelenik meg immitt-amott a Balaton tükre.

A Balaton lírája a romanticizmus költőivel nem halt meg, csak egy időre elhallgatott. A század második felében ismét fölcsendülnek

a balatoni hangok.: Az önmagából születő, közvetlen líraiság ismét kivirágzik; a Balaton már nemcsak téma, hanem belső ihlető valóság: a költő mindenkori lelki állapotának hűséges kifejezője. Így tükrözi vissza az adott helyzetnek és egyéniségnek megfelelően a hatalmas tó a költő végtelen világnézetét, a holdfényes tó a költő lelkibékéjét, a háborgó tó pedig a költő szenvedélyét. Vajda János „Balaton partján“ című verse például a Balatonról vajmi keveset mond, annál találóbban fejezi ki a költő világnézetét. Ábrányi Emil a költészetét jellemző hazafias páthoszt viszi balatoni versébe. Endrődi Sándort gyermekkori emlékek fűzik a Balatonhoz; ő már a túlgyors, túlzajos fejlődést panaszolja: „Mindenütt új telep. Nyaralók. Sétányok. Zsibongó vendégek. Seholy egy kicsi zug, ahol boronghatnék...” Kiss József, Makai Emil, Pósa Lajos, Sajó Sándor és mások lantján is fölzendül olykor a Balaton éneke.

A Balaton költészetének sodra lassanként elöntötte a műfajok határait. A regék és elbeszélések, versek és leírások medréből átcsapott a dráma területére is. Nagy Ignác „Egyesüljünk“ című vígjátéka az első balatoni tárgyú színdarab; ennek első felvonása a füredi fürdőéletet mutatja be. Bérezik Árpád „Himfi dalai“ című vígjátéka, amelyet a századfordulón nagy tetszéssel adtak a Nemzeti Színházban, Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelmét dramatizálja az ismert bonyodalom hatásos csoportosításával. Herczeg Ferenc „Balatoni regé“-je történelmi vígjáték Mátyás király korából, de a történelmi alakok dolgaiba minduntalan beleavatkoznak a Balaton tünderei, a cselekményt ők kuszálják össze és oldják meg. Itt tehát a Balaton nem egyszerű keret vagy díszlet, hanem a maga mesés tündérvilágával valódi drámaalakító tényező. Egyéb balatoni vonatkozású színművek: Prém József „Helikoni ünnep“, Ambrus Zoltán „Balaton-Karádon“ című jelenete a „Berzsenyi báró és családja“ című szatírasorozatban, továbbá Somogyi Gyulának ugyancsak a balatoni fürdőéletből merített „Hableány-pensio“ című vígjátéka.

A balatonkörmeyéki helyi írók működéséről kell még megemlékeznünk. A regionális irodalomnak nálunk igen fontos feladatai vannak; örülnünk kell, ha egyes körzetekben, mint például a Balaton-vidéken, élénkebb pezsgéssel találkozunk. Darnay Kálmán, a sümegi Állami Damay-Múzeum alapítója, főleg a Kisfaludy Sándorra vonatkozó emlékek szeretetteljes összegyűjtésével és irodalmi népszerűsítésével szerzett kiváló érdemeket. „Testőrszerelmek“, „Elkészt csók“, „Kaszinózó táblabírak“ című regényei Kisfaludyval és korával foglalkoznak, a „Bujdosó gyöngysor“ eseményei a török megszállás korába nyúlnak. Darnay Kálmán mellett Sziklay János, a magyar újságírók nesztora, volt évtizedeken át a balatoni kultusz fáradhatatlan munkása. Versekkal, elbeszélésekkel, tudományos értekezésekkel egyaránt közreműködött a Balaton közelebbi megismertetésében. Váth János is író és propagátor egy személyben. „Balatoni emberek“ és „A Balaton a magyar költők dalaiban“ című kiadványai a Balaton vidék jeleseit ismeretik: költőket, írókat, tudósokat, művészeket, szervezőket. Mindkét kötet jó kalauza a Balaton szellemi múltjának. E munkák folytatása és kiegészítése a jövő számára szép feladat. Váth János alapos ismerője

a Balaton természeti világának, a balatonkönyéki népnyelvnek és népszokásoknak, általában a balatonmenti magyar léleknek. Műveinek a Balatoni Szövetség által 1929-ben kiadott tízkötetes gyűjteménye a Balaton egész világát megeleveníti. A Balaton újabb költői közül Wlassics Tibor báró, a Balatoni Társaság egykori elnöke és Soós Lajos említendők. A balatoni helyi kiadványok sorában a Balatoni Évkönyvek érdemelnek különös figyelmet. A legjobb, rövid, tömör, összefoglaló munkát a Balaton földrajzi, történeti, etnográfiai, gazdasági és kulturális kérdéseiről ugyancsak a helyi művelődés egyik kitűnő munkása, Lukács Károly írta (Kincsestár-kötet.).

A Balaton az utóbbi évtizedekben az ifjúsági irodalomba is bevonult. Sebők Zsigmond „Mackó úr a Balatonon“, Lampérth Géza „Három pápai diák balatoni kalandozásai“, Nógrádi László balatoni cserkészregényei és Klaszsek Ödön „Kalandok a Balatonon“ című diákregényei kedvelt ifjúsági olvasmányok.

AZ ISMERTETETT, többnyire — sajnos — éppen csak megemlített nevekkél korántsem merítettük ki a balatoni írók sorát. Ám ez nem is volt célunk. Pusztán képet akartunk nyújtani irodalmunk e részterületének gazdagságáról, amelyből — kiki láthatja — oly csekély töredék jutott el mindmáig a köztudatba. Ne kérjük, kinek a hibájából? Irodalmi nevelésünk hiányossága, vidéki kulturális életünk szervezetlensége, saját közönyösségünk egyaránt részes a mulasztásban. Pedig a Dunántúl, a Balatonvidék ismerete aránylag még kedvező a magyar glóbusz egyéb tájaihoz viszonyítva! Hiszen tudományos irodalma is gazdag: Lóczy Lajos, Herman Ottó, Jankó János és Cholnoky Jenő neve egyúttal értékjelzői is a feldolgozásoknak.

A legújabb írónemzedék, a mai harminc-negyvenévesek szemében sem a Balatonnak, sem a többi hazai tájnak nincs különösebb jelentősége. Ennek a generációnak számára a tájak művészi értéke erősen alászállt, táj szemlélete és természetérzése valósággal eltompult. Erdély az egyetlen ihletszerző táj. A Csonkaország, főleg az Alföld és a Dunántúl, elsősorban a szociográfiai érdeklődést köti le. Kodolányi János előszeretettel tér vissza újra meg újra az Ormánság lankáira, Márai Sándor első írásai a Szepesség hangulatából táplálkoztak, de fiatal szépiroinkat szinte kizárólag a nagyváros és a nagyvilág képei tartják igézetükben. Újabban, egy-két év alatt, magáról Párizsról több magyar regény jelent meg, mint a legutóbbi tíz esztendőben az összes hazai tájról. Talán nem csalódunk, ha a szociográfiai érdeklődés egyik gyümölcseként, népeletünknek, földünknek és természeti szépségeinknek közvetlenebb megismerésétől elszíntelenedő irodalmunk felfrissülését is reméljük.